

УДК 069:[904(477):728.81

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.09>

ДО ПИТАНЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРИСТОСУВАННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

Грицюк Діонісій,

юрисконсульт

Адміністрації державного історико-культурного заповіднику

у м. Луцьку

ORCID ID: 0000-0002-4110-5162

У статті розглядається робота у галузі охорони, вивчення, збереження, реставрації та музеєфікації замків і фортифікаційних об'єктів Тернопільщини. Поле зору дослідження обмежене одинадцятьма замковими та палацовими комплексами, котрі включені до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля». Таким чином, розглянуто Збаразький, Теребовлянський, Кривченський, Микулинецький, Скалатський, Підзамоцький, Язлівецький, Золотопотоцький, Скала-Подільський, Чортківський замки та Вишнівецький палацово-парковий ансамбль як об'єкти пам'яткоохоронної роботи. Опрацьовано основні етапи становлення та розвитку пам'яткоохоронної справи, щодо замків і фортець Тернопільщини.

Встановлено, що початковим етапом для організації пам'яткоохоронної роботи на Тернопільщині стали 1920–1930-ті рр. На початковому етапі ключову роль у процесі збереження та реставрації замків відігравали громадські активісти та організації. Розглянуто окремі аспекти діяльності науково-дослідних та археологічних інститутів, що працювали на базі оборонних споруд Тернопільщини у 1950–1980-х рр., та встановлено, що головна увага приділялася виключно пошуковим роботам. Окремі заходи з реставрації та консервації в означений період були спрямовані на пристосування замків до радянських потреб. Окрема увага приділена діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля» у галузі організації захисту та музеєфікації архітектурних пам'яток, що перебувають у його складі. Встановлено основні напрями роботи та досягнення Національного заповідника «Замки Тернопілля» у пам'яткоохоронній галузі, а також визначено прогалини у роботі установи.

Ключові слова: об'єкт фортифікаційного мистецтва, пам'ятка, охорона, реставрація, Національний заповідник, науково-дослідна діяльність, Тернопільська область, наукові дослідження, музеєфікація.

Gritsyuk Dionysiu. To the issues of preservation and adaptation of the defensive structures of the National reserve “Castles of Ternopil region”

The article reviews the work in the field of protection, study, preservation, restoration, and museification of castles and fortifications in the Ternopil region. The scope of the study is limited to eleven castle and palace complexes that are part of the National Reserve “Castles of Ternopil region”. Thus, Zbarazh, Terebovlya, Kryvche, Mykulynets, Skalat, Pidzamok, Yazlivets, Zolotopotok, Skala Podil, Chortkiv castles and Vyshnivtsi palace and park complex as objects of monument protection work are considered. The main stages of the formation and development of monument protection in the castles and fortresses of Ternopil region are analyzed.

It is established that the initial stage for the organization of monument protection work in the Ternopil region was the 1920s and 1930s. At the initial stage, public activists and organizations played a key role in the process of preservation and restoration of castles. The article examines certain aspects of the activities of research and archaeological institutes that worked on the basis of the defense structures of Ternopil region in the 1950s-1980s and establishes that the main attention was paid exclusively to search work. Some restoration and conservation activities during this period were aimed at adapting the castles to Soviet needs. Particular attention is paid to the activities of the National Reserve “Castles of Ternopil region” in the field of protection and museification of architectural monuments within its structure. The main directions of work and achievements of the National Reserve «Castles of Ternopil region» in the field of monument protection are identified, and gaps in the work of the institution are also identified.

Key words: object of fortification art, monument, protection, restoration, National Reserve, research activity, Ternopil region, scientific research, museification.

Пам'ятки оборонної архітектури XIV–XVIII ст. займають окреме місце серед історичних культурних надбань України. Замки, фортифікації та палацові комплекси яскраво виділяються з-поміж інших архітектурних об'єктів завдяки наявності прямого зв'язку з історичними процесами, що мали місце на території нашої держави. Серед таких пам'яток наявно чимало зразків архітектурної моди минулих епох, що відображають мистецькі віяння характерні для певних історичних періодів [13, с. 6].

Замки та фортифікації, що збереглися до нашого часу, переважно локалізовані у західних областях України. Тому більшість науково-дослідницьких та пам'яткоохоронних установ, що створені

і функціонують задля збереження, охорони та популяризації історичної спадщини у західних областях України, здійснюють опіку над окремими оборонно-фортифікаційного мистецтва [18, с. 198].

Географічно до «найбагатших» за концентрацією замків варто вважати Тернопільську область. Найбільша кількість оборонних пам'яток Тернопільщини на даний час зосереджена у Національному Заповіднику «Замки Тернопілля». Під юрисдикцією установи знаходиться одинадцять замкових комплексів області [5, с. 185]. Тому діяльність цієї установи в галузі організації, захисту, збереження, популяризації та пристосування замків до сучасних потреб суспільства заслуговує окремої уваги.

У Поданій статті розглядаються основні підходи до організації охорони пам'яток оборонного зодчества, що мали місце та були застосовані щодо об'єктів Національного заповідника «Замки Тернопілля». Відповідно до визначеної мети встановлено такі завдання:

1. Розглянути основні етапи пам'яткоохоронної роботи проведеної на базі оборонних пам'яток, що перебувають у складі Національного заповідника «Замки Тернопілля».

2. Визначити основні напрямки діяльності заповідника у процесі забезпечення охорони, збереження та пристосування до сучасних потреб об'єктів оборонного призначення.

3. Встановити основні досягнення у роботі Національного заповідника «Замки Тернопілля» у пам'яткоохоронній галузі щодо замків та фортифікаційних будівель.

Тематика охорони культурної спадщини отримала значне висвітлення у науковій літературі та є актуальною темою досліджень вітчизняних науковців. На даний час представлено значну матеріальну базу до вивчення теоретичних питань охорони культурної спадщини. Теоретичні основи проведення заходів для збереження та регенерації історичних архітектурних комплексів представлені в роботах М. Бевза [1]. Проблематика реставрації архітектурної спадщини досліджена В. Вечерським [3]. Загальний аналіз діяльності заповідників, що знаходяться у підпорядкуванні Міністерства культури України, у представлений у наукових статтях О. Кучеренко [12]. Особливості пам'яткоохоронної роботи з замками, палацовими комплексами та фортифікаційними укріпленнями в теоретичній площині представлена у працях А. Пучкова [28]. Пам'ятки оборонного зодчества як окрему складову культурної спадщини України розглядають у своїх дослідженнях розглядає О. Лесик [13] та К. Липа [14]. Оборонну спадщину Західної України досліджують О. Мацюк [17] та О. Оконченко [18]. Значна увага приділяється темі включення замків та фортець у туристичну інфраструктуру України. Місце пам'яток оборонного зодчества у туристичному просторі є темою досліджень М. Рутинського [29] та В. Петранівського [22]. Діяльність Національного заповідника «Замки Тернопілля» вивчають В. Парацій [20] та В. Данилейко [5]. В процесі розгляду теми дослідження окремої уваги заслуговує науковий доробок музейників, реставраторів та безпосередньо працівників Національного заповідника «Замки Тернопілля», зокрема, питаннями історії становлення і розвитку, пристосування до сучасних потреб аналізу пам'яткоохоронної роботи на базі окремих об'єктів заповідника займаються Т. Підставка [23; 24], М. Кибалюк [7], Ю. Вербовецький [2], М. Ковальчук [8], Т. Федорів [32], Л. Шиян [35], О. Пришляк [25], Т. Крохмальна [10], Т. Думська [6] тощо.

В сукупності наукові напрацювання вітчизняних науковців створюють хорошу базу для дослідження питань охорони пам'яток оборонного зодчества на базі Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Перші прояви пам'яткоохоронної роботи на базі об'єктів фортифікаційного мистецтва Тернопільщини мали місце у міжвоєнний період (1920–1930 рр.) [6, с. 27]. Вагому роль у процесі здійснення консерваційних та ремонтних робіт у означений період відіграло Подільське туристично-краєзнавче товариство. Ця організація фактично виступала як орган охорони культурної спадщини. Діяльність Товариства була спрямована на збереження об'єктів культурної спадщини та включення їх до туристичної інфраструктури краю. Члени Товариства долучилися до організації ремонтно-реставраційних робіт на території Збараського, Чортківського, Кривченського замків тощо [21, с. 83]. Цей період відзначається активною роботою окремих громадських діячів та науковців, котрі доклали значні зусилля для збереження культурної спадщини Тернопільщини. Зокрема, проблемою консервації та реставрації Тербовлянського замку у цей період займалися С. Комішевич та К. Міссона. Вони ініціювали реставрацію головної вежі, укріплення східної стіни пам'ятки та розчищення колодязя на території замку [10, с. 102–103]. Варто відзначити діяльність архітектора Б. Гвернеломе, котрий проводив дослідження Язлівецького замку у 30-х рр. ХХ ст. Результати проведеної ним роботи стали першим ґрунтовним дослідженням оборонної структури с. Язлівець [23, с. 30]. Спроби консервації Збараського замку зробив С. Нементовський на початку ХХ ст. [2, с. 40]. Наявні відомості щодо спроби консервації руїн замку у с. Скала-Подільська за ініціативою Ю. Піотровського. У 1938 р. Х. Желіковською та Г. Цюлькоком були проведені дослідження Вишнівецького палацу. Однак науковці приділяли основну увагу

парковому ландшафту навколо палацу [7, с. 87]. Втім, об'єктивно оцінити масштаби та якість роботи окремих діячів та Подільського туристично-краєзнавчого товариства на даний час складно, оскільки після початку II світової війни пам'яткоохоронні роботи були припинені, а основні здобутки в галузі збереження та дослідження об'єктів оборонної архітектури Тернопільщини були практично втрачені у 1940-х рр.

Новим етапом у процесі дослідження оборонних споруд Тернопільщини можна вважати 1950–1980 рр. Поштовхом до актуалізації проблематики збереження та дослідження історичної спадщини краю стало послаблення політичного тиску – «відлига». В означений період проводились переважно археологічні роботи, спрямовані на вивчення історії функціонування та розбудови окремих замків Тернопільської області. До роботи долучалися фахівці львівської та ленінградської археологічних груп. Керівниками перших експедицій на Тернопільщині стали О. Ратич та П. Раппопорт. Зокрема, з 1957 р. проводились дослідження оборонних споруд та території «замкової гори» у м. Теревовля. Результатом тривалих досліджень стало визначення періодизації заселення території замку, встановлено особливості розвитку оборонної інфраструктури та основні етапи перебудов замку [8, с. 84]. У 1955 р. робилися спроби організувати реставраційні роботи з метою подальшої музеєфікації на базі окремих замків. Зокрема, А. Поліщук розробив проект консервації та часткового відновлення оборонних укріплень у с. Підзамочок [15, с. 108]. Однак ідея збереження цієї пам'ятки не отримала підтримки зі сторони влади. Більш успішними з точки зору фактичної реалізації став проект з укріплення мурів Чортківського замку. Консерваційні роботи на базі пам'ятки були проведені у 1963 р., під керівництвом архітекторів О. Годованюк та Р. Бикової [33, с. 108]. У 1965 р. були проведені ремонтні роботи у приміщеннях Збарзького замку з метою створення на його базі Будинку піонерів. Зокрема, було відбудовано палац та надбрамну вежу [2, с. 36]. У 1958 р. було оголошено замок у с. Скляла-Подільська, як пам'ятку архітектури з визначною історичною цінністю. У 1969 р. була розроблена програма та кошторис реставраційних робіт на базі замку Скалат. Однак заплановані заходи фактично не були виконані. У 60–80-х рр. XX ст. у приміщеннях Золотопотоцького замку був проведений поточний ремонт, а сама пам'ятка архітектури слугувала базою для місцевої швейної фабрики «Берізка» У 1962 р. був проведений частковий ремонт Вишнівецького палацу. Згодом у приміщеннях цього комплексу розмістили будинок культури, професійно-технічне училище та бібліотеку [5, с. 189]. Важливим досягненням в галузі пам'яткоохоронної роботи цього періоду стало взяття на державний облік низки об'єктів оборонної архітектури Тернопільської області, що дозволило забезпечити захист пам'яток на державному рівні. У 1970–1980-х рр. роботи з дослідження замків Тернопільщини продовжили Б. Тимошук, І. Руснова, Є. Пламеницька та В. Савич [13, с. 90–92]. Незважаючи на певні успіхи у пам'яткоохоронній сфері, період 1950–1980 рр. відзначився поступовим занепадом значної кількості пам'яток. Головними чинниками, що призвели до руйнації оборонних споруд, стало розміщення на базі замків державних підприємств та несвоєчасні або незадовільні заходи з консервації та ремонтно-реставраційних робіт.

У першому десятилітті незалежності України відбувся спад у активності проведення досліджень через значні економічні проблеми в державі. У 1990-х рр. вагому роль у пам'яткоохоронному процесі відігравали місцеві громади, котрі власними зусиллями намагалися зберегти від руйнації пам'ятки архітектури. Зокрема, громада с. Кривче власними зусиллями провела низку заходів для збереження руїн замку та виступила замовником проекту консервації залишків оборонної споруди [4, с. 65]. З 1990-х рр. і до початку XXI ст. на базі окремих пам'яток продовжувалися археологічні роботи в рамках експедицій Інституту Українознавства спільно з працівниками місцевих краєзнавчих музеїв. Зокрема, у 1993 р. проводилися історико-культурні дослідження на території палацово-паркового комплексу у с. Вишнівець [35, с. 135].

Новим поштовхом до розгортання пам'яткоохоронних робіт стало впровадження в Україні низки нормативно-правових актів, спрямованих на впорядкування пам'яткоохоронної системи у державі (Закон України «Про охорону культурної спадщини» та Закон України «Про охорону археологічної спадщини»). З 2001 р. активізується робота з дослідження пам'яток в рамках діяльності історико-культурних заповідників у Тернопільській області. Значний вплив на організацію науково-дослідної діяльності мало визначення повноважень та юридичного статусу Інституту археології НАН України. Налагодження співпраці між науково-дослідними інститутами та пам'яткоохоронними установами дала можливість організувати цілий ряд археологічних експедицій. Зокрема, можна відзначити роботу ДП ОАСУ «Подільська археологія», Інституту археології Львівського національного університету. Одночасно проводилися заходи, спрямовані на впорядкування державного статусу пам'яток. До цього напряму пам'яткоохоронної роботи активно залучалися фахівці Інституту «Укрзахідпроектреставрація»

та Тернопільської обласної інспекції охорони історії та культури [28, с. 482]. Варто окремо відзначити співпрацю заповідників з місцевими краєзнавчими музеями.

Вагомим кроком для забезпечення охорони культурної спадщини у Тернопільській області стали оголошення територій де зосереджені історичні об'єкти історико-культурними заповідниками. На даний час в області функціонує три заповідники. Особливої уваги заслуговує діяльність Національного Заповідника «Замки Тернопілля» з огляду на значну концентрацію пам'яток оборонної архітектури в межах цієї установи. Діяльність Національного Заповідника «Замки Тернопілля» хронологічно бере свій початок з часу утворення Державного історико-архітектурного заповідника у м. Збараж. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 75 від 8 лютого 1994 р. [26].

Початково коло діяльності заповідника було обмежене територією історичного середмістя у м. Збараж та с. Залужжя. Зокрема, на балансі установи перебували пам'ятки національного значення: Збараський замок (XVII ст.), Свято-Преображенський храм (XVII ст.) та архітектурний комплекс Бернардинського монастиря (XVII ст.). До складу заповідника також увійшли пам'ятки архітектури місцевого значення локалізовані у історичній частині м. Збараж [16, с. 146]. Тому своєрідною базою у отриманні досвіду у роботі із пам'ятками оборонної архітектури для працівників заповідника став Збараський замок. Початком активної реставраційної роботи та музеєфікації оборонних споруд м. Збаража можна вважати 1996 р. У цей час Львівським інститутом «Укрзахідпроектреставрація» було виготовлено «Проектні пропозиції та програма реставрації замку». Першочерговим завданням для працівників заповідника стало очищення об'єкта архітектури від конструкцій, не властивих для пам'ятки, та елементів, що спотворювали історичний образ Збараського замку. Доволі проблемним постало питання відповідності проектів реставрації та історичного вигляду, адже Збараський замок зазнав ряду перебудов та змін архітектурних стилів. Також до нашого часу збережено обмаль художніх творів, документів з описами вигляду та декоративного наповнення та фотоматеріалів пам'ятки, що створює додаткові труднощі для автентичного вигляду Збараського замку. Для вирішення окреслених проблем на базі історико-культурного заповідника був створений відділ реставрації, проводилася активна пошукова робота з метою виявлення та збору предметів побуту і декоративно-прикладного мистецтва що відповідають епосі замку. Також проведено детальне вивчення архітектурних рішень, характерних для палацово-замкового будівництва XVII ст. Вагому роль у дослідженні території замку було відведено археологічним роботам, що проводились у 2004 р. працівниками Інституту археології Львівського національного університету. Реставрація приміщень відбувалася поетапно, зокрема, у 1996 р., 2007–2009 рр. та 2016–2017 рр. За результатами проведеної роботи, на даний час відреставрований палацовий комплекс, компоненти оборонної інфраструктури та проведено укріплення бастионів. Збараський замок є одним з найпопулярніших туристичних об'єктів Тернопільської області [2, с. 36–63].

У 1999 р. до Збараського історико-архітектурного заповідника було включено палацовий комплекс та парк у с. Вишневець. Це дало змогу розширити коло пам'яткоохоронних заходів над пам'яткою архітектури. У 2005 р. дирекція заповідника спільно з інститутом «Укрзахідпроектреставрація» представила програму «Збереження та використання пам'ятки архітектури національного значення палацово-паркового комплексу XVI – XX ст. у селищі Вишневець». За планом реставрації роботи з відновлення палацового комплексу мали тривати до 2011 р. При підготовці програми було взято до уваги досвід реставраційних проектів м. Вроцлава. [5, с. 189]. Вже у 2007 р. були розпочаті окремі заходи по збереженню пам'ятки, зокрема, були представлені фундаментальні дослідження щодо архітектурних особливостей та періодизації розбудови палацу, та повністю припинено дію договорів користування пам'яткою з господарськими організаціями, що сприяло процесу музеєфікації пам'ятки та її поступовому включенню у туристичну систему Тернопільської області. Вагому роль у процесі відновлення історичного вигляду палацу відіграло залучення грантового фінансування від посольства США в Україні у 2015 р. Це дозволило відновити дзеркальну залу та провести укріплення південної стіни палацу. Згідно з тендерною програмою реставраційний процес тривав більше двох років. За цей час було відновлено 65 відсотків інтер'єрів палацу, проведено укріплення аварійних ділянок на фасадах, проведена активна колекціонерська робота, як наслідок зібрано 21 предмет декоративно-прикладного мистецтва, що відповідає до епохи будівлі, та проведено археологічні роботи на території комплексу та в його охоронній зоні [34, с. 111]. На даний час триває процес відновлення Вишневецького палацово-паркового комплексу.

У 2002 р. до заповідника було приєднано Скалатський замок XVII ст. у м. Скалат [19]. Перші заходи благоустрою території були проведені у 2005–2006 рр. У 2007 р. на замовлення Національного заповідника Замки Тернопілля було виготовлено та представлено «Концепцію реставрації та пристосування

замку в Скалаті» [9]. До 2010 р. була проведена консервація окремих елементів оборонних стін та веж замку, розчищено та укріплено рови навколо пам'ятки. Під час реставрації Скалатського замку окрема увага приділялася облаштуванню туристичної інфраструктури, зокрема, була замощена центральна частина подвір'я та передбачалися оглядові доріжки навколо замку.

З огляду на визначну цінність об'єктів історичної спадщини, що знаходяться під опікою історико-архітектурного заповідника, та зважаючи на високий рівень забезпечення пам'яткоохоронної роботи згідно з Указом Президента від 15 січня 2005 р. № 35/2005 установі надано статус Національного заповідника [31]. У відповідності до цього розпорядження відбулося перейменування Державного історико-архітектурного заповідника у м. Збараж у Національний заповідник «Замки Тернопілля». У 2008–2010 рр. у заповіднику було проведено значні розширення. Зокрема, до складу заповідника в означений період було додатково включено 8 замків Тернопільщини. Це зумовило необхідність проводити об'ємну роботу задля збереження та музеєфікації ново отриманих архітектурних пам'яток. Зокрема, на базі замку у м. Терехівля працівники Національного заповідника «Замки Тернопілля» організували низку консерваційних та ремонтних робіт у 2010–2015 рр. Було укріплено аварійні ділянки у вежах та на стінах пам'ятки проведено ремонт вхідної арки та бійниць. Розпочато роботи з відновлення південної вежі та нижнього ярусу північної стіни замку. Проведено ремонт серпантинної доріжки та підпірних стін на замковій горі [10, с. 103]. Пам'ятка архітектури XVII ст. замок у с. Підзамочок частково відреставрована у 2015–2018 рр. На базі замку с. Золотий Потік у 2008–2010 рр. були проведені ремонтні роботи у приміщенні надбрамної вежі, розчищені внутрішні приміщення палацу та проведено благоустрій мурів замку. Також був виготовлений паспорт пам'ятки. У 2011 р. Національним заповідником «Замки Тернопілля» була представлена «Концепція пристосування об'єктів Національного заповідника». У відповідності до документу заплановано провести реконструкцію Золотополицького замку та створити на базі пам'ятки модель феодального маєтку. У 2012–2017 рр. на базі цієї пам'ятки були проведені низку заходів та ліквідовано аварійно-небезпечні ділянки. Проведено ремонт покрівель та відновлено оборонні мури. Замок у с. Микулинець на даний час лишається одним з «найпроблемніших» у складі Національного заповідника «Замки Тернопілля». У 2008–2010 рр. були зроблені окремі консерваційні заходи, зокрема, ремонт вхідної арки замку та укріплення мурів. Також були виготовлені загорождення з метою запобігти вандалізму щодо пам'ятки. Серед науковців поширена ідея про створення на базі замку готельно-рекреаційного комплексу та пристосування частини замку під музей пивоваріння [20, с. 212]. Втім, протягом 2008–2020 рр. заходи щодо музеєфікації Микулинецького замку не проводились і архітектурний об'єкт лишається у занедбаному стані. З 2008 р. у складі заповідника перебуває пам'ятка архітектури XIV–XVIII ст. – Язлівецький замок. Оборонні об'єкти с. Язлівець за виключенням палацового комплексу перебувають у доволі занедбаному стані. Замок потребує негайних реставраційних робіт. На даний час розроблено план-проект реставрації Язлівецького замку. У перспективі заплановано створити на базі пам'ятки виставковий культурно-мистецький центр [24]. Для замку у с. Скала-Подільська перебування у складі заповідника відзначилося проведенням низки ремонтно-реставраційних робіт. Було розчищено підвальні приміщення від сміття та пізніх земляних засипок. Проведено будівельні роботи у пороховій вежі, укріплено передню стіну замку та встановлено опори, відновлено віконні пройми. Важливим етапом пам'яткоохоронної роботи у Скальському замку стала музеєфікація об'єкта та створення експозиційних залів у двох вежах та підвальних приміщення пам'ятки [23, с. 293]. Замок у с. Кривче, на момент передачі його під опіку НЗ Замки Тернопілля у 2008 р., перебував у стані руїни. Від всієї системи оборонних укріплень збереглися лише дві шестикутні вежі-бастеї та мур між ними загальною висотою у 4 метри. У 2011 р. дирекція заповідника виступила ініціатором чергових археологічних досліджень на базі замку. Були проведені заходи невідкладної консервації та укріплення аварійних ділянок у Кривченському замку. Також був розроблений проект часткової реставрації та консервації залишків Кривченського замку (пам'ятка архітектури XVII ст.) за авторством І. Андрушко. У перспективі планується організація на території замку ретро готелю та туристично-спелеологічного центру, з огляду на територіальну близькість замку із природньою пам'яткою Кришталева печера. [25, с. 452–456] У 2010 р. на балансі Національного заповідника «Замки Тернопілля» знаходиться замок у м. Чортків (пам'ятка архітектури XVII ст.). Протягом 2010–2020 рр. на базі Чортківського замку тривають роботи з благоустрою та консервації залишків пам'ятки та заплановано створення музейно-туристичного готельного комплексу з картинною галереєю [34, с. 135].

Таким чином, перші акції збереження пам'яток фортифікаційного мистецтва Тернопільщини відбувалися у 1920–1930 рр. Ініціаторами пам'яткоохоронної роботи у означений період виступали громадські активісти та науковці. Вагому роль відіграло Подільське туристично-краєзнавче товариство. Однак здобутки у сфері охорони та збереження пам'яток міжвоєнного періоду були практично знівельовані

у роки II світової війни та під час «повоєнної відбудови». З 1950-х рр. було проведено низку заходів у рамках роботи радянських науково-дослідних та археологічних інститутів. Однак діяльність радянських дослідників зосереджувалася на науковому вивченні об'єктів оборонної архітектури. Реставраційні та консерваційні роботи цього періоду проводилися виключно з метою пристосування пам'яток до радянських потреб (у замках Тернопільщини відкривали будинки культури та виробничі підприємства). Перше десятиліття незалежності України неоднозначно позначилося на пам'яткоохоронній роботі. Зокрема, на базі замків Тернопільщини фіксується різке скорочення науково-дослідних робіт з огляду на тогочасну складну економічну ситуацію у державі. Також в означений період було прийнято низку нормативно-правових актів, котрі врегульовували проблемні аспекти пам'яткоохоронної діяльності.

З 1990-х рр. у Тернопільській області створювалися спеціалізовані установи – історико-культурні заповідники. На даний час у області діє три заповідники. Найбільш продуктивним та дієвим виявився Збараський історико-архітектурний заповідник. У 2005 р. йому було надано статус Національного та відбулося перейменування установи у Національний заповідник «Замки Тернопілля». На даний час у складі цього заповідника знаходиться одинадцять пам'яток палацового та фортифікаційного мистецтва. Працівники заповідника провели низку заходів щодо об'єктів заповідника. Зокрема, на базі всіх замків були проведені повторні обстеження та дослідження. Також заповідник представив проект реставрації та музеєфікації для всіх архітектурних пам'яток, що перебувають у його складі. Втім, можна прослідкувати певну нерівномірність уваги щодо окремих об'єктів. Як наслідок окремі пам'ятки, такі як Збараський замок та Вишнівецький палац, отримали якісну реставрацію та музеєфікацію, тоді як ряд замків Тернопільщини потребує негайних протиаварійних робіт.

Література:

1. Бевз М. Збереження історичного розпланувального укладу в проектах регенерації заповідних територій історичних міст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Вип. 410. Львів : Видавництво «Архітектура», 2000. С. 62–69.
2. Вербовецький Ю. Інтер'єри палацу князів Збараських XVII ст. в м. Збаражі Тернопільської області. Від проекту до втілення. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 7. Збараж : Видавництво «Вік», 2017. С. 36–63.
3. Вечерський В. Реставрація пам'яток архітектури. *Щоквартальник Українського товариства охорони пам'яток історії «Пам'ятки України»*. № 1. Київ : Видавництво «Мистецтво», 1997. С. 10–15.
4. Данилейко В. Історія археологічних досліджень пам'ятки оборонно-фортифікаційного мистецтва – замку в с. Кривче Борщівського району Тернопільщини. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 3. Збараж : Видавництво «Вік», 2011. С. 63–68.
5. Данилейко В. Національний заповідник «Замки Тернопілля». *Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка*. Том 8 «Музеї Тернопільщини». Тернопіль : Видавництво «Терно Граф», 2013. С. 180–189.
6. Думська Т. Досвід популяризації пам'яток культурної спадщини Подільським туристично-краєзнавчим товариством у 1930–1933 рр. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 10. Збараж : Видавництво «Вік», 2020. С. 27–30.
7. Кибалюк М. Іконографічні матеріали як джерело реконструкції Вишневецького палацово-паркового комплексу. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 7. Збараж : Видавництво «Вік», 2017. С. 81–91.
8. Ковальчук М. Теробовлянський замок: Історична розвідка. Львів : Видавництво Каменяря, 1997. 87 с.
9. Концепція реставрації та пристосування замку. URL: <https://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/303> (дата звернення: 23.02.2023).
10. Крохмальна Т. Теробовлянський замок: історія, відбудова, музеєфікація. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 7. Збараж : Видавництво «Вік», 2017. С. 97–104.
11. Кузишин А., Черешнюк Т. Суспільно-географічна оцінка історико-архітектурних ресурсів оборонного спрямування (на прикладі Тернопільської області). *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. Вип. 1(48). Тернопіль : Видавництво СМП «Тайп», 2020. С. 91–98.
12. Кучеренко О. Сучасний стан та актуальні проблеми розвитку історико-культурних заповідників підпорядкованих міністерству культури України. *Праці науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Вип. 9. Київ : Видавництво Державна картографічна фабрика, 2014. С. 84–89.
13. Лесик О. Замки і монастирі України. Львів : Видавництво Світ, 1993. 186 с.
14. Липа К. Під захистом мурів. З історії української фортифікації X–XVII ст. Київ : Видавництво Наш час, 2007. 184 с.
15. Майба І. Джерельна база дослідження історичних пам'яток Бучаччини, зокрема, фортеці у селі Підзамочку. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 7. Збараж : Видавництво «Вік», 2017. С. 104–109.
16. Макачук Н. Специфіка науково-дослідницької діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля» *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 2. Збараж : Видавництво «Вік», 2011. С. 146–158.
17. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів : Видавництво Центр Європи, 2005. 200 с.
18. Оконченко О.М. Планувальна структура ранніх бастионних фортифікацій замків Західної України. *Вісник*

- Національного університету «Львівська політехніка». Вип. 716. Львів : Видавництво «Архітектура», 2011. С. 198–209.
19. Офіційний сайт НЗ Замки Тернопілля. URL: <https://www.zamky.te.ua> (дата звернення: 18.02.2023).
 20. Парацій В. Замки Тернопілля, як об'єкти музеєфікації з досвіду діяльності 1920–1930 років. *Матеріали XV науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж на історико-культурній спадщині України»*. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2016. С. 208–217.
 21. Парацій В. Подільське туристично-краєзнавче товариство (1925–1939 рр.): Аспекти краєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності. *Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка*. Том 3 «Українсько-польські відносини: вчора і сьогодні». Тернопіль : Видавництво Рада, 2007. С. 81–89.
 22. Петранівський В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. Київ : Видавництво Знання, 2006. 575 с.
 23. Підставка Р. Проблематика і стан досліджень замку в Скалі-Подільській. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 20. Тернопіль : Видавництво ТПНУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 277–295.
 24. Підставка Р. Язловець-640. Історія, архітектура, туризм. Тернопіль : Видавництво «Лібра Терра», 2013. 128 с.
 25. Пришляк О. Замок у с. Кривче – пам'ятка архітектури Західного Поділля. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 11. Збараж : Видавництво «Вік», 2021. С. 452–456.
 26. Про державний історико-архітектурний заповідник в м. Збаражі Тернопільської області. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. № 78. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/uid=105557> (дата звернення: 11.01.2023).
 27. Про замки України з акад. Б. Возницьким. URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/07/080719_castles_in_teractive_is.shtml (дата звернення: 15.02.2023).
 28. Пучков А. Архітектурна практика України у пошуках перерваної традиції: 1991–2006 роки. Парадоксальні спостереження. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* Вип. 2 Київ : Видавництво Інтертехнологія, 2007. С. 482–557.
 29. Рутинський М. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.
 30. Строценя Л. Археологічні дослідження замків Тернопілля. *Волино-Подільські археологічні студії*. Вип. 3. Луцьк : ДП «Волинські старожитності», 2013 С. 192–196.
 31. Указ Президента Про надання Державному історико-архітектурному заповіднику у місті Збаражі статусу національного, від 15 січня 2005 року № 35/2005. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/352005-2071>
 32. Федорів Т. Власники Чортківського замку: до питання переходу власності. *Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Археологія & фортифікація Середнього Подністрів'я»*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець, 2011. С. 110–116.
 33. Федорів Т. Чортківський замок: роботи по консервації та спроби пристосування у ХХ столітті. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника «Археологія & фортифікація Середнього Подністрів'я»*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець, 2011. С. 145–148.
 34. Шиян Л. Вишневецький палацово-парковий комплекс – тип магнатської резиденції Волині XVIII століття. *Актуальні питання культурології*. Вип. 9. Рівне : ПП Зень О., 2010. С. 135.
 35. Шиян Л. Відкриття дзеркальної зали – важливий етап відновлення Вишневецького палацу *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Вип. 10. Збараж : Видавництво «Вік», 2020. С. 110–113.